

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՅԹ՝ ԱԲՈՂՋԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ ԵՒ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՔ

Դոկտ. Հրայր Ճեպեճեան

Ըստ Մէքս Ուէպըրի, մշակոյթը ընկերային գիտութիւն է, որ կ'առընչուի առաւելաբար հաւաքականութեան մը տուեալներուն հետ, եւ որուն միջոցաւ մարդիկ կ'ապրին իրենց կեանքերը նոյնինքն այդ տուեալներուն մէջ եւ մէջէն, եւ որ իրենց համար կը դառնայ իւրայատուկ:

Եւ այս իմաստով, ճոն Սթոքրի կը բացատրէ, մշակոյթը չի կրնար ունենալ մէկ եւ միայնակ մօտեցում այն բոլոր հիմնահարցերուն, որուն հետ ան կ'առընչուի, որովհետեւ իւրաքանչիւրը ունի իր հասկացողութիւնը եւ ըմբռնումը: Եւ ասկէ կարելի է մեկնարկել այն հասկացողութիւնը, թէ մշակոյթը կը վերլուծէ կեանքը կազմող շատ մը բնագաւառները, որոնք կ'առընչուին նոյն այդ հաւաքականութեան տեսադաշտերուն, մտահորիզոններուն եւ ըմբռնումներուն, եւ որ նաեւ կը ստեղծէ արժէք եւ սովորութիւն նոյնինքն այդ հաւաքականութեանը:

Եւ այս իմաստով, այս տեսադաշտերը եւ ըմբռնումները կը դառնան կեանքի ուղի տուեալ այդ հաւաքականութեան, եւ ինչ որ կը վերածուի ամբողջական մշակոյթի բնորոշումին, որուն մէջ կը պարփակուի գաղափար, կեցուածք, լեզու, վարուելակերպ, կազմակերպչական կառոյց բայց նաեւ արուեստի սովորութիւններ ինչպէս գրականութիւն, երգ, ճարտարապետութիւն եւ այլն: Այս խորքով, Մէքս Ուէպըր կը պնդէ, հաւաքականութեան մը մաս կազմող մարդիկ կը դառնան մշակոյթի եւ մշակութային էակներ՝ զինուած մշակութային այդ արժէքներով, եւ որ պիտի օգնէ իւրաքանչիւրը կերտելու համար իր կեցուածքը աշխարհի նկատմամբ բայց նաեւ շինելու համար նպատակ-իմաստ իր կեանքի բոլոր տուեալներուն մէջէն:

Ահա թէ ինչն էր նաեւ, որ որպէս հայ ժողովուրդ, մենք կորսնցուցինք Տեղասպանութեան ժամանակ եւ ատկէ վերջ: Եթէ մեծ թիւով մարդկային հոգի, աշխարհագրական հողատարածք եւ կառոյցներ, բայց նաեւ կեանքին մէջ մեզի իւրայատուկ այս արողջական մշակոյթը: Ատալեան այսպէս կը բացատրէ պատահածը՝

Երբ հայկական հողը դատարկուեցաւ իր ժողովուրդէն, անոր մշակութային բոլոր լծակները՝ դպրոց, վանք, արուեստի կոթող եւ պատմական վայրեր՝ կործանեցան Օսմանեան կառավարութեան կողմէ: Մէկ տարուան մը ընթացքին հայը կորսնցուց իր երեք հազարամեայ պատմութեան ժառանգը: Հայը կրցաւ պահել միայն այն, որ կու գար իր հաւաքական յուշերէն: Եւ յուշերուն մէջ կար իր լեզուն, բանաստեղծութիւնը, երգը եւ ողբերգական ճակատագիրը՝ իբրեւ հայուն եւ իրենց մնացած մշակոյթ:

Եւ այս հաւաքական յուշերուն մէջէն է, որ հայը վերստեղծեց իր ամբողջական մշակոյթը եւ կառնէցաւ անոր, որպէս ապրելու գրաւական եւ հիմք: Եւ այս ունի իր գիտական ենթահողը:

Ռիչըրտ Յովհանէսեան կը հաւատայ, թէ Յեղասպանութիւնը հայուն համար դարձաւ ինքնութեան հաւատարմութեան պահպանումը: Եւ այս իմաստով ցեղասպանութիւնը նոյն հայուն տուաւ պատկանելիութեան գիտակցութիւն, մշակութային վերածնունդ եւ պատմութեան շարունակականութիւն: Փիթըր Պալաքեան կըսէ, թէ Յեղասպանութիւնը կերտեց ու տակաւին՝ հայուն հաւաքական ինքնութիւնը: Ազգային, համազգային, կրօնական, գաղափարախօսական, քաղաքական, ընկերա-տնտեսական եւ սերնդական տարբերութիւններով հանդերձ, Յեղասպանութեան այս ինքնութիւնը դրաձաւ ու կը կը դառնայ հասարակ յայտարարը՝ միացնելով բոլորը: Ահա, թէ ինչու հայուն հայկական մշակոյթը՝ իր այս ամբողջական հասկացողութեան մէջէն, հայուն կը շնորհէ ոչ թէ միայն ամբողջական կեանք բայց նաեւ շարունակականութեան հիմք:

Եւ սկսաւ հայուն շարունակականութեան այս կեանքը սփիւռքեան իր նոր «հայրենիքներուն» մէջէն եւ պայքարը իր ամբողջական մշակոյթի պահպանումին համար: Յեղասպանութենէն անմիջապէս ետք կազմուած հայկական սփիւռքեան գաղութները հայախօս էին: Անոնք ստեղծած էին *կեթոնէր*, ուր փոքրիկ հայաստաններ շինելով իրենք իրենց կեանքերը կը տնօրինէին:

Նոյնը չէ պարագան այսօր:

Հայկական գաղութները շատ աւելի յարաբերութեան մէջ են իրենց ապրած տեղական մշակոյթներուն եւ մթնոլորտներուն հետ: Եւ ասոր հակազդեցութիւններն են մայրենի լեզուի նահանջ, օտար դպրոց յաճախել, խառն ամուսնութիւններ ու տակաւին ազգային եւ մշակութային արժէքներու այլազանութիւն եւ փոփոխութիւն:

Եւ հոս պիտի բանալ մէկ այլ փակագիծ՝ ընդգծելով հակասութեան մէջ ապրող սփիւռքահայու կեանքը: Սփիւռքի մէջ ծնած հայը պիտի դասուի հայ, թէ՞ տեղական երկրի հպատակ: Լիբանանցի հայկական ծագումով կա՞մ լիբանանահայ, կա՞մ հայ լիբանանեան հպատակութեամբ, կա՞մ լոկ լիբանանցի: Եւ հոս արկայ է երկու մշակոյթներու պատկանելիութեան հիմնախդիրը եւ անոնց միջեւ հաւասարակշռութիւն գտնելու հրամայականը:

Եթէ միջին արեւելեան գաղութներու պարագային տակաւին հայերէն լեզուի պահպանումը բաւական քաջալերական է, նոյնը չէ պարագան այլ գաղութներու մէջ:

Աթենքի հայկական վարժարաններու հայերէնի ուսուցիչներուն հետ հանդիպումիս ընթացքին մտահոգութիւնը նոյնն էր: «Հազիւ դասարանէն դուրս կուզան աշակերտները եւ տակաւին դպրոցի բակին մէջ, արդէն յունարէն կը խօսին»: Պուէնոս Այրէսի հայկական մէկ վարժարանի մը տնօրէնին հետ հանդիպումիս ընթացքին ան ըսաւ. «Պէտք է համոզուիմք, թէ այլեւս հայերէնը պիտի սորվեցնել որպէս երկրորդական լեզու»:

Բայց քաջալերական երեւոյթ է եւ մինչեւ այսօր, թէ ինքնութեան, մշակոյթի եւ պահանջատիրութեան գործօնները տակաւին տիրական են: Եթէ մէկ կողմէ կայ լեզուի նահանջը, բայց ինքնութեան կանչը տակաւին արկայ է:

Եւ այս իրականութիւնը պիտի առնչել ներկայ համաշխարհայնացած աշխարհի կարգավիճակին եւ անոր դիմաց զօրաւոր կերպով հակադրուող տեղակայնացումը: Երբ մարդիկ ու հաւաքականութիւններ սկսած են տեսնել, թէ համաշխարհայնացած աշխարհին մէջ կը կորսնցնեն իրենց հարազատ պատմութիւնը, կ'ուզեն աւելիով կառչիլ իրենց ինքնութեան ու մշակութային արժէքներուն գիտակցութեան եւ այս որպէս ապահովութիւն իրենց անհատական ու հաւաքական կեանքերուն համար: Այս իրականութիւնը սկսած է զարգացնել քաղաքական ինքնութեան հասկացողութիւնը տարբեր հաւաքականութիւններու մէջ ապրող փոքրամասնութիւններու համար: Եւ այս զարթումները այսօր սկսած են շատ աւելիով դառնալ ապրող իրականութիւններ տարբեր հաւաքականութիւններու մէջ, ներառեալ նաեւ հայունը եւ ի մասնաւորի իր սփիւռքեան իրավիճակին մէջ:

Ցեղասպանութեան հարիւր ամեակի ոգեկոչումները աշխարհով մէկտեղ ստեղծեցին մեծ արթնութիւն: Եւ այս նոյնքան նաեւ երիտասարդ սերունդի մասնակցութեամբ եւ աշխուժ ներդրումով: Ան, որ կը խօսի հայերէն կտրուկ եւ կամ երբեք: Հարիւր ամեակի կարգախօսքը «Յիշել եւ Պահանջել» դարձաւ ինքնութեան եւ համապարփակ մշակոյթի հասկացողութեան մէջէն վերանորոգումի խթան մը:

Բայց կայ նաեւ երկրորդ երեւոյթ մը:

Եւ այս հայրենիքի՝ Հայաստանի եւ Արցախի իրականութիւններն են: Սփիւռքեան մեր ներկայ իրավիճակներուն մէջէն Հայաստանը, որպէս հայրենի պետականութիւն եւ հող, այսօր կը սրսկէ հայկական ինքնագիտակցութիւն եւ կը հաստատէ, կը կապէ ու կ'արթնցնէ արմատի հասկացողութիւնը հայուն մէջ եւ այդ արմատին տուն տուող հողի եւ մշակոյթի գիտակցութիւնը:

Սանթիակոյի հայկական փոքր գաղութի կարգ մը անդամներուն հետ հանդիպումս եղաւ քաջալերական: Խառն ամուսնութիւններու զաւակներ էին, որոնք Հայաստանէն

վերադարձն էսք տեսած ու ապրած էին հայկական ինքնութեան ուժը, արժէքը եւ կարեւորութիւնը: Էմիլիան, որ մօրը կողմէն հայ է, ըսաւ. «Եթէ մէկը ինձի հարցնէ այսօր, թէ ուր կ'ապրիմ իրենց կ'ըսեմ, թէ Չիլիի մէջ բայց հայ եմ»: Էմիլիան այսօր հայերէն սկսած է սորվիլ:

1970-ական տարիներուն երբ աշակերտներ էինք Պէյրութի հայկական վարժարանի մէջ, Հայաստանէն յաճախակիօրէն կ'ունենայինք հայրենի արուեստագէտներու խումբեր: Մեզ, որպէս աշակերտներ, կը տանէին հայրենի արուեստագէտներու ելոյթներուն: Այդ արուեստագէտները՝ Ռայիսան, Ռուբիկը, Պելլան, Սուսաննան, Մայեսթրօ Ամիրխանեան ու տակաւին: 1973-ին Արարատ ֆութպոլի խումբը՝ Յովհաննէսը, Լեւոնը, Արկադին, Ալիոշան, Մարգարովը, Խորիկը ու տակաւին: Այս արուեստագէտները եւ ֆութպոլիստները մեզի համար եւ մեր պատանեկան կեանքերուն եւ հոգիներուն մէջ դարձան հերոսներ: Եւ հերոս ոչ միայն արուեստի ու ֆութպոլային աշխարհի մէջ, հապա ազգային ինքնութեան գիտակցութեան ու անոր արժէքին կառչելու անհրաժեշտութիւնը:

Հայ երգը, գեղանկարչութիւնը, պարը, մարզանքը, կերակուրը, կենցաղը, ճարտարապետութիւնը կարելի չէ անջատել ամբողջական հայկական մշակութային արժէքներու հասկացողութենէն: Պիտի նայիլ բոլորին, որպէս մէկ ամբողջութիւն եւ այդ ամբողջութեան հանդէպ կերտել գիտակցութիւն եւ այդ գիտակցութեան նկատմամբ հպարտութիւն: Եւ հպարտութիւնը նաեւ կու գայ մշակութային հերոսներով՝ Հայրենիքէն եւ Սփիւռքէն, որոնք կը սրսկեն այս ինքնութեան գիտակցութիւնը:

Եւ հոս պիտի բանալ մէկ այլ փակագիծ՝ հայկական պատմա-մշակութային կոթողներու դերը եւ կարեւորութիւնը հայապահապանումի առաքելութեան մէջ: Ճիշդ չէ այդ բոլորը դնել պամութեան առանցքին եւ չարժեւորել անոնց հիմնական դերը այսօր ազգային-մշակութային ինքնութեան գիտակցութեան մէջ:

Եթէ ունինք պատմական կոթողներ Հայաստանի եւ Արցախի մէջ՝ մեր զոյգ պետութիւններու հսկողութեան տակ, եւ որ իւրաքանչիւր հայուն կը ներշնչէ իր ինքնութեան եւ պատմութեան հոլովոյթնրու մէջէն ստեղծուած հայկական քաղաքակրթութեան ինքնագիտակցութիւնը, բայց նաեւ կան հայկական կոթողներ այլ երկիրներու մէջ, որ վտանգուած են անյայտացումի եւ այս մեծամասամբ դիտումնաւոր քաղաքականութեամբ:

Եւ այս կոթողներու անյայտացումը ներկայ հայուն համար պիտի որակել, որպէս «կրկնակի սպանութիւն», ինչպէս հրեայ մտաւորական Էլի Ուայզըլ հայոց ցեղասպանութեան ժխտումը կը որակէ: Եւ կրկնակինի հասկացողութեան մէջ կայ նախ ֆիզիքականը, ուր այս պարագային պիտի համեմատել, որպէս մէկ քաղաքակրթութենէ

մնացած կործող մը, որ կը քանդուի եւ երկրորդը յիշատակը, ուր այդ քաղաքակրթութեան ձգած աւանդը եւ անոր նկատմամբ գիտակցութիւնը, որ կը վերանայ: Եւ հոս է, որ միջազգային քաղաքական եւ պատմա-մշակութային հիմնարկներու ուշադրութիւնը պէտք է կեդրոնացնել, թէ կարելի չէ համաշխարհային քաղաքակրթութեան մէջ իր բաժինը ունեցող հայկական յուշարձանները անյայտանան»: Այս անյայտացումը կորուստ է հայկական իմաստով բայց նոյնքան նաեւ համաշխարհային քաղաքակրթութեանը:

Քանի մը մատնանշումներ եւ գործնական քայլեր՝

1. Հայկական Սփիւռքը բարդ է, գունաւոր եւ այլազան ու տակաւին մէկը միւսէն տարբեր: Սփիւռքահայը՝ աշխարհով մէկտեղ, տարածուած է եւ նոյնանման չէ: Հայ է, բայց իւրաքանչիւրը իր ապրած երկրին հայեցակէտէն՝ տարբեր է: Տարբեր է բայց Օտար չէ: Եւ սփիւռքահայը իր տարբերութիւններով՝ կենցաղային ու ապրելակերպի ու տակաւին իր ապրած երկրի պայմաններուն ու մթնոլորտին մէջէն, պիտի վեր առնել եւ ոչ որպէս Օտար: Եւ պիտի նայիլ սփիւռքահայուն իր տարբերութիւններուն մէջէն, որոնք արժէ փորձել քով-քովի բերել, որպէս տարբեր նոյնութիւններ եւ ոչ որպէս Օտար: Եւ այս իմաստով նաեւ պիտի վերանայիլ, թէ ինչպէս պիտի ըլլայ սփիւռքահայուն ամբողջական մշակոյթի պահպանումի հոլովոյթները՝ իւրաքանչիւրը իր պարունակին մէջէն:
2. Սփիւռքեան մեր մշակութային այժեքներու պահպանութեան մարտահրաւերները այսօր մեծ համեմատութեամբ նոյնանման են: Լեզուի պահպանում, քրիստոնէական հաւատք, ինքնութիւն, գրականութիւն, արուեստ եւ պահանջատիրութիւն: Եւ մեր այս համահայկական հիմնահարցերը կարելի չէ, որ պարփակել գաղութներու աշխարհագրական տուեալ սահմաններու մէջ միայն: Պէտք ունինք համասփիւռքեան ռազմավարութեան մը, ուր նիւթական, մարդկային եւ կառուցային բոլոր կարողականութիւնները լաւապէս կարելի է ներմուծել: Եւ ինչ խօսք, որ ներկայի տեղեկատուութեան աշխարհի ու ընկերային համացանցերու լաւապէս օգտագործումը կրնայ մեծապէս օգնել մեր բոլոր ուժերու եւ կարողականութիւններու օգտագործումի եւ համադրումի աշխատանքներուն մէջ:
3. Աւելի զգոյշ պիտի ըլլանք գաղութներու եւ անոնց ազգային եւ մշակութային կեանքի շարունակականութեան ի խնդիր: Ճիշդ չէ առագ Վճիռներ արձակել այս կամ այն գաղութի եւ կամ այս կամ այն ազգային, կրթական ու մշակութային հաստատութիւններու նկատմամբ: Պիտի չմոռնանք, թէ սփիւռքեան կեանքին մէջ հայապահպանումի մեծ պատերազմին մէջ ենք եւ մեր ազգային մշակութային արժեքներու ինքնագիտակցութիւնը առաջնահերթ խնդիրներ են եւ անոր համար ամէն տեսակի աշխատանք անհրաժեշտ է եւ այդ կենթադրել մեծ զոհողութիւն: Նոր

տեսիլքը եւ աշխատանքային ծրագիրը պետք է եւ անհրաժեշտ է գայն կերտել ծառայելու համար հայապահպանումի մեծ տեսլականին:

4. Հայաստանը եւ Արցախը այսօր շատ կարեւոր մղիչ ուժեր են սփիւռքեան մեր կեանքերուն համար: Հայաստան-Արցախ-Սփիւռք այսօր շատ անելի լաւ գօտեպնդուած են իրարու հետ եւ շատ անելի լաւ հասկցած են զիրար: Եւ այս իմաստով պետք է նայիլ, թէ ինչպէս մեր այս երեք լծակները պետք է լաւապէս համադրել, որպէսզի հայուն ամբողջական մշակոյթը դառնայ վերանորոգող մղիչ ուժ, եւ ուր պիտի ապահովուի հայուն կեանքի շարունակականութեան գործընթացքը:

Օգտագործուած Աղբիւրներ

Adalian, R. (1991, February) The Armenian Genocide: Context and Legacy, *Social Education*, vol. 55, no. 2, pp. 99-104.

Bakalian, P. (1997). *The Armenian People: From Ancient to Modern Times*, 2 vols., New York, St. Martin's Press.

Hovannisian, R. (Ed.) (1986) *The Armenian Genocide in Perspective*, New Brunswick, Transaction Publishers.

Storey, J. (1994). *Cultural Theory and Popular Culture: A Reader*. London: Harvester and Wheatsheaf.

Weber, M. (2011) "Objectivity in Social Science and Social Policy," in *Social Theory Roots and Branches*, ed. Peter Kivisto. New York: Oxford University Press.

Wiesel, E. (2003). quoted in Bakalian, P. (2003) *The Burning Tigris*. New York, Harper Collins Publishers.